

ПРИБЩАВАЩО ОБРАЗОВАНИЕ

INCLUSIVE EDUCATION

ПРОУЧВАНЕ ОТНОШЕНИЕТО НА ОБЩООБРАЗОВАТЕЛНИТЕ УЧИТЕЛИ
СПРЯМО ПРИБЩАВАЩОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Александър Кръстев*

SURVEY ON THE ATTITUDE OF GENERAL EDUCATION TEACHERS TOWARDS
THE INCLUSIVE EDUCATION

Aleksandar Krastev

Abstract: *The report addresses some of the problems associated with attitudes towards inclusive education among mainstream teachers. The role of the general education teacher in the process of inclusion is analyzed. Knowledge of the inclusive education standard and its application in practice. The research raises several global questions: What are the attitudes of general education teachers towards inclusive education and its application in practice?; To what extent do general education teachers feel prepared and motivated to work in an inclusive educational environment? Does inclusive education support the whole school approach to implementing the process of inclusion in mainstream education?*

The survey revealed a positive attitude towards inclusive education among teachers. The large percentage of them still do not feel well prepared. The need for methodological support remains crucial. The willingness of teachers to implement the whole school approach and co-teaching as tools to improve the inclusive educational environment is interesting. The survey answered that pre-service training has a close relationship with the attitudes and attitudes of general education teachers in the inclusion process.

Keywords: *inclusive education; inclusion; methodological support; a comprehensive school approach.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Концепцията за приобщаващо образование. Наши и чужди изследователи на приобщаващото образование като С. Чавдарова-Костова, В. Кацарска, П. Терзийска, Сн. Николова, Ю. Дончева, Т. Nehir, Т. Grindal, В. Freeman и др. са убедени в наличието на ясни и конкретни доказателства, че приобщаващите образователни политики могат да предоставят съществени краткосрочни и дългосрочни възможности за развитие за учениците с или без по-специални потребности

* Александър Кръстев – асистент, доктор, Педагогически колеж – Плевен към ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България, e-mail: a_crustev@abv.bg

(Чавдарова-Костова 2019; Кацарска 2015; Терзийска 2018; Николова 2019; Дончева 2019, 2020; Nehir et al. 2016).

Доказано е чрез изследвания, че приобщените ученици развиват по-добри умения в четенето и математиката, имат по-висока степен на посещаемост, по-малко поведенчески проблеми и по-голяма вероятност да завършат средно образование (Nehir, Grindal, Freeman, Lamoreau, Borquaye, Burke 2016: 2).

Според Matlock в основата на приобщаващото образование „лежат три крайъгълни камъка“: развитие на единна система от убеждения, общо разбиране на стандартите и развитие на екипни отношения между педагозите. Всичко това изисква общото и специалното образование да се обединят в една-единствена система (Matlock, Fielder, Walsh 2001: 68 – 72). Включването на специалното в масовото образование създава условия за равнопоставеност между подрастващите. Социалното влияние на групата гарантира защита, оцеляване и развитие (Рангелова 2016: 20). Цветанка Ценова посочва като основна причина за появата на концепцията за приобщаване: „...нарастване ролята на хуманистичната тенденция в обществените нагласи и търсенето на най-добрия начин за подпомагане развитието на децата и учениците със специални образователни потребности“ (Ценова 2018: 26).

Приобщаващото образование като процес на подкрепа и като цялостна промяна

Приобщаването е адаптивен процес, стремящ се да отчита нагласите на участниците в него, подкрепяйки тяхното самоусъвършенстване. На това поставят акцент редица изследователи. Неда Балканска подчертава: „...от първостепенно значение е да се осигурят условия за качествено обучение и пълноценна социализация на всяко дете в класа“ (Балканска 2019), а Иван Иванов се позовава на Booth, който смята, че „...приобщаващо образование е да направим училищата подкрепящи и стимулиращи места за персонала и учениците“ (Иванов 2013: 236).

Програмите за приобщаване се различават по своята същност от другите училищни програми и, според К. Дамянов, нямат определени критерии за приобщаване. Приобщаването е философия и като такава изисква цялостна промяна: „...приобщаването не е просто поредната програма, която трябва да бъде приложена; това е цялостен подход в детската градина или училището, който осигурява на всеки ученик достъп до богат и разнообразен образователен опит“ (Дамянов 2019: 10). Приобщаването е много повече от обикновено физическо присъствие на детето или ученика в учебната среда. То е значимо участие на всички, независимо от спецификите в тяхното развитие и формата на различие на базата на увреждане, етнос, религия или скорост на възприятие.

Цялостният подход в дейностите и работата с тези деца създава условия за приемане на различието във всичките му форми осигурявайки социално участие в групата на връстниците. Приобщаването по същество позволява на децата със специфика в своето развитие и обучение повече възможности за социално включване и приятелство в допълнение към другите ползи от образованието (Salend, Duhaney 1999: 114 – 126).

Кратка история на приобщаващото образование в България

Началото в България на процеса на приобщаване поставя *интегрираното обучение*. То е насочено към подрастващите със специални образователни потребности, които възможност да се обучават в масово училище или детска градина по индивидуален образователен план. Това подкрепя процеса на специфициране на образователната среда според различните групи деца със специални образователни потребности (Цветкова-Арсова 2015).

Главната цел на интегрираното образование е включване на децата със специални образователни потребности в средата на техните връстници, а впоследствие – в обществото като цяло. Процесът на интегриране позволява на хиляди ученици със специални образователни потребности да получават достъп до класните стаи за част от деня или за целия учебен ден¹. Според Владимир Радулов (един от пионерите на това образование в България, българският учен, присъствал на подписването на декларацията от Саламанка): „...един от най-важните детайли на цялостната картина на специалното образование във всяка страна е индексът на ЮНЕСКО за специалното образование, който е резултат от съотнасянето на броя на децата, записани в училище, към общия брой на деца със специални образователни потребности“ (Радулов 2003).

Приобщаващото образование е естествено продължение и надграждане на процеса на интегрирано обучение. Общите усилия на държавните и неправителствените организации се реализират в Наредбата за приобщаващото образование от 20.10.2017 г.². Тя регламентира Държавния образователен стандарт за приобщаване и детайлно описва механизмите за подкрепата на личностното развитие. Това е една от водещите политики на Министерството на образованието и се предполага, че ще продължи да бъде акцент и през следващите години. Според П. Марчева: „...чрез закона се връща центърът на подкрепата в училище и овластяване на училищното лидерство да управлява процеса на приобщаване“ (Марчева 2016: 46). Така се предоставят обща и допълнителна подкрепа за личностно развитие, които осигуряват подходяща физическа, психологическа и социална среда за развитие на способностите и уменията на подрастващите.

Проблемът за адекватното приложение на идеята за приобщаващо образование и централната роля на учителя

За да може приобщаващото образование да доведе до ефективен напредък всички подгрупи, то трябва да се прилага системно и личностно ориентирано. Ето защо в процеса на изграждане на приобщаваща образователна система е целесъобразно и важно да се проучва отношението към приобщаващото образование и нагласите на всички участници в процеса. Очакванията към педагогическите специалисти са високи и включват способността им да бъдат съзнателни, като правят правилните изводи и умозаклучения за потребностите на всяко дете, ученик, родител или колега. Готовността да се учат, обогатяват и допълват своя светоглед, опитност и разбиране е в основата на множествената интелигентност и справянето с нелеката професия. Към списъка с видове интелигентности съвсем закономерно може да добавим и още един тип, а именно „**приобщаваща интелигентност**“. На английски словосъчетанието се среща като „inclusive intelligence“, но преобладаващо е свързано с организационното развитие и постигането на екипните цели. Смислът на предложението от нас терминологичен израз „приобщаваща интелигентност“ в аспекта на приобщаващото образование е онази способност, която подпомага педагогическите специалисти да приемат новото и различното, да бъдат гъвкави, толерантни към спецификите на всички деца и ученици.

Дора Левтерова поддържа разбирането, че „...учителят има лидерска позиция в педагогическия процес на приобщаващото образование“ (Левтерова-Гаджалова 2018: 58). Тази позиция им се отрежда на основата на едно принципно убеждение, което В. Радулов изразява по следния начин: „Утвърдено е схващането, че добрият масов учител може да общува с всякакви деца“ (Радулов 2018: 15).

Въпреки това приобщаването поставя пред общообразователните учители редица нови задачи. Цветанка Ценова счита, че включването на хората в неравностойно положение в обществото е високо прогресивна идея, за чието осъществяване са необходими материални ресурси, знания, воля, опит, квалифицирани кадри, не на последно място и позитивизъм, философия на приемане на различията от страна на обществото (Ценова 2018: 26). Според Й. Нунев: „...учителят е този, който трябва много добре да познава всички възможни различия, с които ще се сблъска в своята практика, за да може да ги управлява по възможно най-безболезнения начин, когато работи с децата или учениците, техните родители, обществото“ (Нунев 2017: 13).

Анализирайки научната литература по темата, се спряхме на сравнително скорошно хърватско изследване, констатиращо, че ключов компонент за правилното прилагане на приобщаващото образование е неговото разбиране от страна на общообразователните учители. Проучването, организирано от Педагогическия факултет в Загреб, е проведено в основни училища през 2016 г. В отговор на анкетата преподавателите заявяват необходимост от ресурси за специализирана подкрепа. Авторите на изследването стигат до извода, че е необходима промяна във възгледите на специалистите относно съдържанието и полезността на приобщаващите практики (Domović, Bouillet 2016: 2).

Противоречивото отношение на българските учители и необходимостта от неговото проучване

Нашето мнение е, че въпреки всичките очевидни ползи приобщаващото образование все още се приема противоречиво от българските учители и общество. Идеята за приобщаване се

посреща с вълнение от мнозина общообразователни педагози и специалисти, но и със силен скептицизъм и съпротиви от други. Този процес е естествен и, както при всеки проблем в образованието, приобщаването е критикувано и хвалено. Няколко от доводите „против“ са: че учениците със специални потребности ще бъдат обект на тормоз или подигравки от своите съученици; че педагозите не са достатъчно подготвени за приобщаващо образование; че общообразователните специалисти нямат време и ресурс да обслужват и обучават по подходящ начин възпитаниците си със специални нужди; че всяка класна стая не може да бъде оборудвана с подходяща подкрепяща среда (Mastropieri, Scruggs 2004: 260).

В тази връзка през 2018 г. проведохме анкетно проучване сред общообразователни учители и студенти от специалностите ПУП и НУП, обучаващи се в Педагогически колеж – Плевен. Анкетата търсеше отговор на въпроса: Учители и студенти разпознават ли приобщаващото образование и средата в училище като инструмент за мотивация на учениците? Голямата група анкетирани одобрява приобщаващите образователни стандарти. Същевременно около 60% смятат, че средата в училище не е достатъчно подкрепяща и мотивираща (Кръстев 2018: 240 – 241). Именно липсата на подкрепяща среда, обучения и материални ресурси намалява ефективността на общообразователните учители в ситуацията на приобщаване. Всичко това се случва на фона на завишени обществени, нормативни и родителски очаквания към учителите.

Според нас отношението на учителите спрямо приобщаващото образование варира в широки граници. Те са основната група специалисти и във висока степен отговорността за приобщаването е тяхна. Нашето мнение е, че проучването на колективните нагласи може да допринесе за развитието на педагогическата общност, състояща се от практикуващи и изследователи.

На базата на гореизброените причини беше предприето ново изследване, което е обект на тази разработка.

МЕТОДОЛОГИЯ

Целта на изследването е да се установят мненията и нагласите спрямо приобщаващото образование сред общообразователните учители. Проведено е чрез онлайн анкета през февруари 2020 г.

Авторът си поставя следните глобални въпроса:

1. Какви са нагласите на общообразователните учители спрямо приобщаващото образование и неговото приложение в практиката?
2. Доколко общообразователните учители се чувстват подготвени и мотивирани за работа в приобщаваща образователна среда?
3. Приобщаващото образование подкрепя ли цялостния училищен подход за приобщаване на територията на учебното заведение?

В изследването е използвана частично стандартизирана анкета, състояща се от два блока въпроси, както следва: въпроси, изследващи мненията, нагласите и готовността за работа в приобщаваща образователна среда в работата им като учители; въпроси, изследващи социално-демографския профил на анкетиранияте.

В анкетата са приложени въпроси от следните типове: два демографски въпроса и единадесет въпроса с петстепенна Ликертова скала, при които степента на съгласие се изразява в следната цифрова скала за отговор:

1. Не мога да преценя;
2. Напълно НЕ съгласен;
3. По-скоро НЕ съгласен;
4. По-скоро съгласен;
5. Напълно съгласен.

Пилотното изследване беше проведено със 70 общообразователни учители, които имат в класа си поне едно дете със специални образователни потребности и работят по общата подкрепа с деца от своя клас. Изследването се реализира в различни училища в 6 града в страната.

1. София:
 - 95 СУ „Проф. Иван Шишманов“;
2. Плевен:
 - ОУ „Йордан Йовков“, ОУ „Д-р. Петър Берон“, ОУ „Св. Климент Охридски“, НУ „Единство“, НУ „Отец Паисий“;
3. Ловеч: СУ „Тодор Кирков“;
4. Белене: ОУ „Васил Левски“;
5. Левски: СУ „Крум Попов“;
6. Гулянци: СУ „Христо Смирненски“.

Анкетата съдържа 11 въпроса, засягащи основни проблеми в приобщаващото образование от гледна точка на учителя. Въпросникът (вж. Приложение) бе разпространен чрез програмата Гугъл формуляри (Google forms). Отговорите са събрани автоматично и е получена статистическа обработка в %. Анкетата е изцяло анонимна.

РЕЗУЛТАТИ

В Таблици 1. и 2. са представени и обобщени резултати от средните стойности на отговорите на 11 твърдения от въпросника. Те изследват мнението, нагласите и готовността за работа в приобщаваща образователна среда. Отчетените данни са изразени в проценти.

Таблица 1. Резултати от проучване нагласите и готовността за работа в приобщаваща образователна среда.

	Не мога да преценя	Напълно не съгласен;	По-скоро не съгласен;	По-скоро съгласен;	Напълно съгласен.
Общообразователните учители демонстрират положителна нагласа спрямо приобщаващото образование	6,6%	8,2%	14,8%	42,6%	44,3%
Задълбоченото познаване на стандарта за приобщаващото образование е полезно и необходимо	3,3%	1,6%	8,2%	42,6%	44,3%
Предоставянето на обща подкрепа за личностно развитие се реализира формално	8,2%	19,7%	36,1%	26,2%	9,8%
Осигуряването на допълнителната подкрепа за личностно развитие спомага за подобряването на социалното функциониране на деца и ученици	1,6%	4,9%	4,9%	45,9%	42,6%
Общообразователните педагози са подготвени за прилагането на приобщаващо образование	14,8%	4,9%	36,1%	39,3%	14,8%

От резултатите в Таблица 1. констатираме, че 44,3% демонстрират положителна нагласа спрямо приобщаващото образование. Същите проценти (44,3%) смятат за полезно задълбоченото познаване на приобщаващия образователен стандарт. Едва 39,3% се считат за напълно подготвени за прилагането на приобщаващото образование.

Таблица 2. Резултати от проучване нагласите и готовността за работа в приобщаваща образователна среда

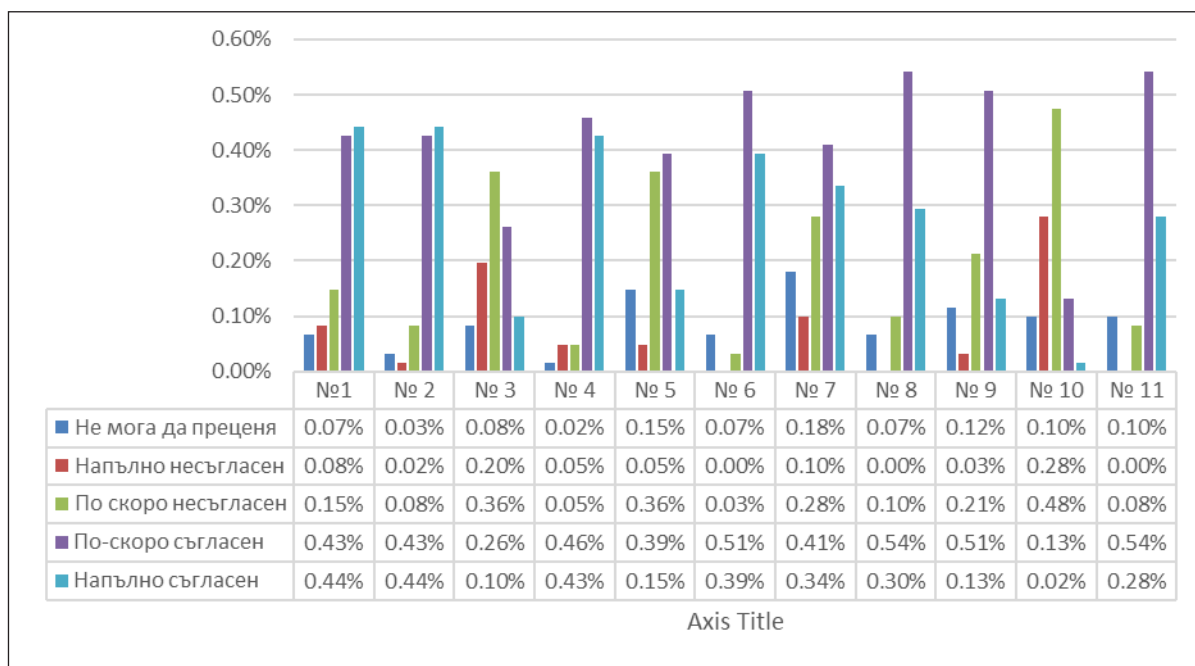
	Не мога да преценя;	Напълно не съгласен	По-скоро не съгласен;	По-скоро съгласен;	Напълно съгласен.
Общообразователните учители се нуждаят от методическа подкрепа относно практическото приложение на приобщаващо образование.	6,6%	0%	3,3%	50,8%	39,3%
Всички педагогически специалисти имат положителна нагласа спрямо приобщаващото образование.	18%	9,8%	27,9%	41%	3,35%
Училището осигурява подкрепа и приобщаваща образователна среда еднакво за всички деца и ученици.	6,6%	0%	9,8%	54,1%	29,5%
Общообразователните педагози подкрепят цялостния училищен подход за реализиране на приобщаващото образование.	11,5%	3,3%	21,3%	50,8%	13,1%
Методическата и практическа подготовка, получена в Университета, е достатъчна за успешното прилагане на приобщаващо образование.	9,8%	27,9%	47,5%	13,1%	1,6%
Съвместното преподаване е необходима предпоставка за успешната адаптация и приобщаване в образователния процес.	9,8%	0%	8,2%	54,1%	27,9%

В Таблица 2. водещ е процентът на общообразователните учители, които се нуждаят от методическа подкрепа (50,8%).

Това мнение кореспондира и с актуално изследване, проведено в Калифорния през май 2019 г., където 1 от 5 общообразователни учители се чувства добре подготвен за работа с ученици с обучителни затруднения³.

Учителите с твърда положителна нагласа спрямо приобщаването са 41%. Показателно е положителното отношение към цялостния училищен подход (50,8%). Едва 13,1% преценяват подготовката си в университета за достатъчна. Най-положителната стойност (54,1%) е на тези, които одобряват съвместното преподаване в клас.

На Фигура 1. експонираме графика на обобщените резултати от отговорите на респондентите.

Фигура 1. Обобщени резултати от отговорите

На база количествените и качествените резултати се повдигат няколко въпроса за дискусия: относно цялостните нагласи към Държавния образователен стандарт; степента на подготвеност и достъп до специализирани ресурси; потребността от прилагането на системния подход в образователната система и допускането на външни специалисти в класните стаи.

ДИСКУСИЯ

Резултатите от изследването демонстрират противоречиви нагласи по отношение процеса на приобщаване сред учителите. Анкетата частично потвърждава, че учителите в общообразователното училище имат положителна нагласа спрямо приобщаващото образование. Анализът показва, че в по-голяма степен те не се чувстват подготвени и мотивирани за работа в приобщаваща образователна среда. Отношението на учителите спрямо приобщаващото образование варира в широки граници. На философско ниво те вярват в концепцията за приобщаването. Въпреки това се чувстват недостатъчно подготвени и обучени за това как да реализират на практика приобщаването. Тази липса на достатъчна подготовка още от университета, а впоследствие и в практиката, намалява учителската ефективност в процеса на приобщаване. Боряна Здравкова също отчита необходимостта университетът да е в унисон с новите подходи: „...потребностите на обществото, бизнеса, социалната и културна среда определят посоката за развитие на висшето образование към търсене и осигуряване на нови подходи в обучението“ (Здравкова 2019).

Учителите ясно заявяват потребност от методическа подкрепа по практическото приложение на приобщаването. Изследването категорично потвърждава зависимостта между качеството на подготовка и ефективността на педагозите. Важно е да се отбележи, че преподавателите приемат положително цялостния училищен подход за приобщаване на територията на учебното заведение. Може да се направи изводът, че „узряват“ за идеята за съвместно преподаване и допускането на друг специалист по време на учебния час.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Констатациите от изследването могат да послужат като модел за подкрепа на педагозите в общообразователното училище на ниво университет или в практиката. Като обратна връзка от проведената анкета разбираме, че респондентите демонстрират положителна нагласа спрямо приобщаващото образование. Учителите осъзнават необходимостта от задълбочена подготовка и

изучаване на моделите за приобщаване. Голям процент от тях заявяват, че задълбочено познават стандарта за приобщаващо образование. При отговора на въпроса дали се чувстват подготвени за прилагане на приобщаващи практики, процентът спада наполовина. Ключово е, че голямата група заявява необходимостта от методическа подкрепа и са готови да прилагат цялостния училищен подход и съвместното преподаване.

Изследователските търсения не се ограничават само с нагласите сред общообразователните учители. В този смисъл е необходимо бъдещо по-задълбочено изследване и върху нагласите на другите участници в процеса на приобщаване в българската образователна система, а именно ресурсните специалисти, училищните психолози, педагогическите съветници и др.

БЕЛЕЖКИ

¹ Наредба № 1 от 23 януари 2009 г. за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135617694> [посетен на 23.03.2020].

² Наредба за приобщаващо образование. Обн. ДВ, бр. 86 от 27 октомври 2017 г. http://www.sbug.info/files/naredba_priobshavasho.pdf [посетен на 20.03.2020]
Education Week's blogs > On Special Education
http://blogs.edweek.org/edweek/speced/2019/05/teachers_feel_unprepared_to_teach_students_with_disabilities.html [посетен на 25.03.2020].

ЛИТЕРАТУРА

Ангелова, С. и др. (2019). Природонаучното образование в началното училище – компетентностна перспектива. *Научно-практическа конференция „Актуални политики и практики в образованието“*. Плевен: ВТУ Педагогически колеж, 102 – 109. // **Angelova, S. (2019).** Prirodonauchното образование v nachalното uchilishte – kompetentnostna perspektiva. *Nauchno-prakticheska konferentsia „Aktualni politiki i praktiki v obrazovaniето“*. Pleven: VTU Pedagogicheski kolezh, 102 – 109.

Ангелова, С. (2019). *Здравето на детето в образователен дискурс (концептуален модел)*. Русе: Авангард Принт. // **Angelova, S. (2019).** *Zdraveto na deteto v obrazovatelyen diskurs (kontseptualen model)*. Ruse: Avangard Print.

Балканска, Н. (2019). Основни подходи и модели на съвместното преподаване в приобщаващата образователна среда. *Национална конференция „Ролята на ресурсните учители и съвместното преподаване в приобщаващото образование“*. София: под печат. // **Balkanska, N. (2019).** Osnovni podhodi i modeli na savmestnoto prepodavane v priobshstavashata obrazovatelyna sreda. *Natsionalna konferentsia „Rolyata na resursnite uchiteli i savmestnoto prepodavane v priobshstavashoto obrazovanie“*. Sofia: pod pechat.

Дамянов, К. (2019). *Помощникът на учителя в приобщаващото образование*. София: Фабрика за книги. // **Damyanov, K. (2019).** *Pomoshtnikat na uchitelya v priobshstavashoto obrazovanie*. Sofia: Fabrika za knigi.

Дончева, Ю. (2019). Преодоляване на дискриминативни модели сред малките ученици. *Научна конференция „Хармония в различията“*. София: За буквите – О писменехъ, 547 – 555. // **Doncheva, Yu. (2019).** Preodolyavane na diskriminativni modeli sred malkite uchenitsi. *Nauchna konferentsia „Harmonia v razlichiyata“*. Sofia: Za bukвите – O pismenehy, 547 – 555.

Дончева, Ю. (2020). Алгоритъм за ефективен мениджмънт в процеса на приобщаващото образование. *Педагогика*, 92 (1), 37 – 49. // **Doncheva, Yu. (2020).** The Algorithm for Effective Management in the Inclusive Education Process. *Pedagogika*, 92 (1), 37 – 49.

Здравкова, Б. (2019). Управление на качеството във висшето образование – политики и практики. *Сб. Научно-практическа конференция „Актуални политики и практики в образованието“*. Плевен: ВТУ, Педагогически колеж, 470 – 478. // **Zdravkova, B. (2019).** Upravlenie na kachestvoto vav vissheto obrazovanie – politiki i praktiki. *Sb. Nauchno-prakticheska konferentsia „Aktualni politiki i praktiki v obrazovaniето“*. Pleven: VTU, Pedagogicheski kolezh, 470 – 478.

Иванов, И. (2013). Приобщаващо образование. *Годишник на ШУ „Епископ Константин Преславски“*, XVII. Шумен: Университетско издателство, 235 – 242. // **Ivanov, I. (2013).** Priobshstavashoto obrazovanie. *Godishnik na ShU „Episkop Konstantin Preslavski“*, XVII. Shumen: Universitetsko izdatelstvo, 235 – 242.

Кацарска, В. (2015). *Специално образование*. Ст. Загора: Лаген. // **Kacarska, V. (2015).** *Специално образование*. St. Zagora: Lagen.

Кръстев, А. (2018). Приобщаващата среда като мотиватор за учене сред учениците. *Научни и практически аспекти на приобщаващото образование*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 237 – 242. // **Krastev, A. (2018).** Priobshthavashtata sreda kato motivator za uchene sred uchenicite. *Nauchni i prakticheski aspekti na priobshthavashtoto obrazovanie*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 237 – 242.

Левтерова, Д. (2018). Педагогически екипни взаимодействия на училищната общност за приобщаващо образование. *Научни и практически аспекти на приобщаващото образование*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 51 – 59. // **Levterova, D. (2018).** Pedagogicheski ekipni vzaimodeystvia na uchilishtnata obshtnost za priobshthavashtoto obrazovanie. *Nauchni i prakticheski aspekti na priobshthavashtoto obrazovanie*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski“, 51 – 59.

Марчева, П. (2016). Концепцията на приобщаващото образование. *Педагогически алманах*, 1, 41 – 49. // **Marcheva, P. (2016).** Kontsepsiyata na priobshthavashtoto obrazovanie. *Pedagogicheski almanah*, 1, 41 – 49.

Николова, С. (2019). Принципи на работа при деца със специални образователни потребности. *Иновации в образованието*. В. Търново: Фабер. // **Nikolova, S. (2019).** Printsipi na rabota pri detsa sas spetsialni obrazovatelni potrebnosti. *Inovatsii v obrazovaniето*. V. Tarnovo: Faber.

Нунев, Й. (2017). Педагогически аспекти на приобщаването и интеграцията в българското образование. Пловдив: Астарта. // **Nunev, Y. (2017).** Pedagogicheski aspekti na priobshthavaneto i integratsiyata v balgarskoto obrazovanie. Plovdiv: Astarta.

Радулов, В. (2003). *Сравнително специално образование*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. // **Radulov, V. (2003)** *Sravnitelno spetsialno obrazovanie*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski“.

Радулов, В. (2018). Приобщаващото образование – нови реалности и предизвикателства. *Научни и практически аспекти на приобщаващото образование*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 11 – 20. // **Radulov, V. (2018).** Priobshthavashtoto obrazovanie – novi realnosti i predizvikatelstva. *Nauchni i prakticheski aspekti na priobshthavashtoto obrazovanie*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski“, 11 – 20.

Рангелова, А. (2016). *Общуването при децата*. Плевен: Медиатех. // **Rangelova, A. (2016).** *Obshtuvaneto pri detsata*. Pleven: Mediateh.

Терзийска, П. (2018). Оптимизиране на образователния процес в контекста на приобщаващото образование. *Стратегии на образователната и научната политика*, 567 – 578. // **Terziyska, P. (2018).** Optimizirane na obrazovatelniya protses v konteksta na priobshthavashtoto obrazovanie. *Strategii na obrazovatelната i nauchnata politika*, 567 – 578.

Тополска, Е. (2019). Интеракция и интеркултурна комуникация в приобщаващото образование. *Научна конференция „Хармония в различията“*. София: За буквите – О писменехъ, 565 – 570. // **Topolska, E. (2019).** Interaktsia i interkulturna komunikatsia v priobshthavashtoto obrazovanie. *Nauchna konferentsia “Harmonia v razlichiyata”*. Sofia: Za bukвите – O pismenehy, 565 – 570.

Цветкова-Арсова, М. (2015). *Педагогика на деца и ученици с множество увреждания*. София: Феномен. // **Tsvetkova-Arsova, M. (2015).** *Pedagogika na detsa i uchenitsi s mnozhestvo uvrezhdania*. Sofia: Fenomen.

Ценова, Ц. (2018). Минало и настояще на приобщаващото образование. *Научни и практически аспекти на приобщаващото образование*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 21 – 29. // **Tsenova, Ts. (2018).** Minalo i nastoyashte na priobshthavashtoto obrazovanie. *Nauchni i prakticheski aspekti na priobshthavashtoto obrazovanie*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski“, 21 – 29.

Чавдарова-Костова, С. (2019). *Приобщаващо образование*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. // **Chavdarova-Kostova, S. (2019).** *Priobshthavashtoto obrazovanie*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski“.

Domović, V., Bouillet, D. (2016). Student teachers’ beliefs about the teacher’s role in inclusive education. *European Journal of Special Needs Education*. 1 – 16.

Matlock, L., K. Fiedler & D. Walsh (2001). Building the Foundation for Standards-based Instruction for All Students. *Teaching Exceptional Children*, Volume 33, 60 – 73.

Mastropieri, M., T. Scruggs (2004). *Inclusive Classroom: Strategies for Effective Instruction*. 2nd Edition. George Mason University.

Salend, S. J., & L. M. Garrick Duhany (1999). The Impact of Inclusion on Students With and Without Disabilities and Their Educators. *Remedial and Special Education*, 110 – 129.

Hehir T, T. Grindal, B. Freeman, R. Lamoreau, Y. Borquaye, S. Burke (2016). *A summary of the evidence on inclusive education*. Cambridge: Instituto Alana, Harvard Graduate School of Education.

ПРИЛОЖЕНИЕ**ВЪПРОСНИК**

Твърдение 1. Общобразователните учители демонстрират положителна нагласа спрямо приобщаващото образование. 1. Не мога да преценя; 2. Напълно НЕ съгласен; 3. По-скоро НЕ съгласен; 4. По-скоро съгласен; 5. Напълно съгласен.

Твърдение 2. Задълбоченото познаване на стандарта за приобщаващото образование е полезно и необходимо. 1. Не мога да преценя; 2. Напълно НЕ съгласен; 3. По-скоро НЕ съгласен; 4. По-скоро съгласен; 5. Напълно съгласен.

Твърдение 3. Предоставянето на обща подкрепа за личностно развитие се реализира формално. 1. Не мога да преценя; 2. Напълно НЕ съгласен; 3. По-скоро НЕ съгласен; 4. По-скоро съгласен; 5. Напълно съгласен.

Твърдение 4. Осигуряването на допълнителната подкрепа за личностно развитие спомага за подобряването на социалното функциониране на деца и ученици. 1. Не мога да преценя; 2. Напълно НЕ съгласен; 3. По-скоро НЕ съгласен; 4. По-скоро съгласен; 5. Напълно съгласен.

Твърдение 5. Общобразователните педагози са подготвени за прилагането на приобщаващо образование. 1. Не мога да преценя; 2. Напълно НЕ съгласен; 3. По-скоро НЕ съгласен; 4. По-скоро съгласен; 5. Напълно съгласен.

Твърдение 6. Общобразователните учители се нуждаят от методическа подкрепа относно практическото приложение на приобщаващо образование. 1. Не мога да преценя; 2. Напълно НЕ съгласен; 3. По-скоро НЕ съгласен; 4. По-скоро съгласен; 5. Напълно съгласен.

Твърдение 7. Всички педагогически специалисти имат положителна нагласа спрямо приобщаващото образование. 1. Не мога да преценя; 2. Напълно НЕ съгласен; 3. По-скоро НЕ съгласен; 4. По-скоро съгласен; 5. Напълно съгласен.

Твърдение 8. Училището осигурява подкрепа и приобщаваща образователна среда еднакво за всички деца и ученици. 1. Не мога да преценя; 2. Напълно НЕ съгласен; 3. По-скоро НЕ съгласен; 4. По-скоро съгласен; 5. Напълно съгласен.

Твърдение 9. Общобразователните педагози подкрепят цялостния училищен подход за реализиране на приобщаващото образование. 1. Не мога да преценя; 2. Напълно НЕ съгласен; 3. По-скоро НЕ съгласен; 4. По-скоро съгласен; 5. Напълно съгласен.

Твърдение 10. Методическата и практическа подготовка, получена в Университета, е достатъчна за успешното прилагане на приобщаващо образование. 1. Не мога да преценя; 2. Напълно НЕ съгласен; 3. По-скоро НЕ съгласен; 4. По-скоро съгласен; 5. Напълно съгласен.

Твърдение 11. Съвместното преподаване е необходима предпоставка за успешната адаптация и приобщаване в образователния процес. 1. Не мога да преценя; 2. Напълно НЕ съгласен; 3. По-скоро НЕ съгласен; 4. По-скоро съгласен; 5. Напълно съгласен.

12. В кое училище и населено място работите?

13. Каква длъжност заемате?